

УДК 81'38:811.161.3 З. Бядуля

ЭКСПЛІКАЦЫЯ СЭНСАВЫХ АПАЗІЦЫЙ У ПАЭЗІІ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Т. Я. Старасценка

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка

Упершыню паэтычны дыскурс Змітрака Бядулі разглядаецца на аснове эксплікацыі сэнсавых апазіцый, якія мадэлююць ідыястыль праз супастаўленні і супрацьпастаўленні, характэрныя для паэзіі як другаснай моўнай сістэмы. Навізна артыкула заключаецца ў яго скіраванасці да праблем камунікатывунай стылістыкі, якая вывучае дыялог паміж аўтарам і чытачом. Пры аналізе твораў Змітрака Бядулі ўлічваецца спецыфіка дэкадавання, залежная ад чытацкага ўспрымання і разумення.

Ключавыя словы: сэнсавая апазіцыя, кантраст, інварыянт, сема, сіметрыя, асіметрыя, антытэза, паралелізм.

Уводзіны

Дэкадаванне мастацкага твора звязана з вылучэннем сэнсавых апазіцый, якія адлюстроўваюць асаблівасць кантраснай светабудовы і дазваляюць чытачу праз разнастайныя моўныя сродкі і структуры тэксту мадэляваць ідыястыль пісьменніка на аснове яго разумення свету. Бінарныя апазіцыі з'яўляюцца дамінантамі экспрэсіўнага выражэння кантрастаў праз пэўныя прыёмы вылучэння ў мастацкім дыскурсе – падманутае чаканне, канвергенцыя, падрабязна даследавання ў стылістыцы дэкадавання Майклам Рыфатэрам і І.У. Арнольд. Актуалізацыя гэтых прыёмаў залежыць ад стылю, мастацкіх сродкаў і светаўспрымання паэта. Таму мэтай гэтага артыкула з'яўляецца разгляд моўнай рэпрэзентацыі сэнсавых апазіцый у паэтычным дыскурсе Змітрака Бядулі. Аналіз яго паэзіі звязаны з паняццем другаснай моўнай структуры і яе асноўнымі прынцыпамі – супастаўленнем і супрацьпастаўленнем.

Асноўная частка

Кампанент *смерць* апазіцыі “**жыццё – смерць**” Змітрака Бядулі дамінуе ў цыкле “Вайна 1914–1917”, які перасякаецца з цыклам “3 году ў год”, дзе жыццё выступае як сэнсава-эмацыянальная аснова. “Застылая светабудова запоўнена вобразами вайны, смерці, калецтва” [1, с. 12], што эксплікуецца генітыў-

нымі канструкцыямі *мора полымя і крыкаў; мора слёз, крыві, касцей* (“Юда жэніцца...”); *стогн нядолі* (“Ты слязамі і крыжамі...”); *шаленства каламуць; пах гнілля* (“І будзе на палях трывожная работа...”); *аграмады абломкаў* (“Арліхі”); *смерці адгалоскі* (“Сухавеі”). Вобраз вайны набывае сему адушаўлёнасці: *Смерць прымала строга жудасны парад* (“Ад крыві чырвонай”); *Смерць пачне ігрышча, дзікую гульню* (“Вайна”); *І страх / І дрэготы / Абшар абвілі* (“Мяцежнік”); *Смерць касою піша мсцівы свой завет* (“Шатан смерці”). Прамы парадак слоў вобраза вайны кантрастуе з інверсійным вобразам жыцця, у выніку чаго ён, апрача экспрэсіўнасці, набывае сэнсавае прырашчэнне непераможнасці праз дынаміку прэдыкатаў: *Скінуў вечны ланцуг сын бяды, сын няволі* (“Воля”); *Згінуў страх, згінуў страх* (“Воля”); *Змагацца ён пайшоў* (“Хто гэта ідзе?”); *Радзіўся бунтар* (“З палаючых квятаў-агнішчаў...”); *Бухторацца моцныя грудзі; Праменіцца вока бясконца* (“З палаючых квятаў-агнішчаў”); *Ідзём мы праз вякі* (“Пятая гадавіна Кастрычніка”).

Апазіцыя “**жыццё – смерць**” уключае супрацьпастаўленне *я/ён*, дзе “я”, сінанімічнае жыццю, узмацняецца паралелізмам клічных сказаў: *Я – гнеўны паўстанец! / Я – вольны мяцежнік! / Я – славай кірую! / Я – сонечны воін! / Я – гром-зоратканец! / Я – з цемрай вячэстай ваюю!* (“Мяцежнік”). Анафарычны паўтор *я* “будзіць чуйнасць адрасата, накіроўвае яго рэцэпцыю ўражлівасці” [2, с. 74]. Уздзеянне на чытача мае таксама парушэнне правіл пунктуацыі ў сказах *Я – славай кірую!; Я – з цемрай вячэстай ваюю!* Пагаджаемся з меркаваннем Э.М. Бегагоўскай, што такое парушэнне “можа быць неабходным – дзякуючы яму паміж словамі і фразамі ўзнікаюць новыя, нечаканыя збліжэнні, асацыяцыі, і ў выніку ўзнікае гіперсемантызацыя” [3, с. 133]. Ненарматыўная пунктуацыя садзейнічае сэнсавай і эмацыянальна-экспрэсіўнай значнасці знешняй і ўнутранай моцы вобраза “я”, які, з аднаго боку, зліты са светам у яго станоўчых праявах, а з другога – супрацьстаіць адмоўнаму. Пара-

лелізм апавядальных сказаў вобраза “ён” эксплікуе тоеснасць рэляцыйнай пары “я – ён” і, разам з тым, яе супрацьпастаўленасць: *Ён – / Шчасце, / Ён – / Мара / Адважных людзей. / Ён – песня / Старых і дзяцей* (“Мяцежнік”). Кантраст паміж “я” і “ён” узнікае ў выніку актуалізацыі апазіцыі *актыўнасць/пасіўнасць* (я – актыўны суб’ект, ён – толькі памяць іншых) на аснове розных па стылістычнай афарбоўцы сінтаксічных канструкцый. Для паэтычнага дыскурсу Бядулі характэрна жыццесцвярдзальная дынаміка лірычнага “я” нават у прыналежных формах: *Мой скарб – ад зор, мой скарб – ад неба, / Мой скарб – ад гор, мой скарб – ад глебы* (“Мой скарб”).

Аўтарскім інварыянтам апазіцыі “жыццё – смерць” у Змітрака Бядулі выступае *верх/ніз*, паміж якімі ўзнікаюць розныя адносіны. Верх і ніз аб’ядноўваюцца семай смерці: *Неба запалала, неба разарвецца, – / А зямля ў трывозе, як дрыгва, дрыжыць* (“Шатан смерці”), семай жыцця: *Ад нябёсаў да зямліцы / Доўгі, роўны шлях мігціца* (“Вяселле”); *Над панялішчамі смела / Воля на крыллях ляцела* (“Воля”), кантэкстуальным варыянтам якой выступае жаўранак: *Паляцеў на зямлю і астаў вісець / Паміж небам і нізкай зямлёю* (“Палескія байкі”), семай чалавечага імкнення спасцігнуць таямніцы свету: *Хачу дастаць вады з няведаных крыніцаў, / Хачу дастаць агню з высокіх зараніцаў* (“Я – спадчына вякоў, сын даўніх пакаленняў...”). У такім лірычным руху кампанент *верх* сінанімізуецца з даллю. Словазлучэнне *імчуся ўдал* выступае сінтаксічнай кагезіяй фрагментаў верша “Вандроўка”, якія на лексічным узроўні звязваюцца з родавым паняццем *даль* праз градацыйную сістэму гарызантальных і вертыкальных паняццяў *даліны – стэп – узгоркі – горы*, што сімвалічна рэпрэзентуюць імкненне лірычнага “я” да вышыні не толькі матэрыяльнай, але і духоўнай. Апазіцыя *верх/ніз* эксплікуецца супрацьпастаўленасцю *зорка – вясковае жыццё*: акузатыў з адценнем шчасця кампанента *зорка* кантрастуе з месным склонам кампанента *вясковае жыццё*, які разам з лакальным і аб’ектным значэннямі вербалізуе безнадзейнасць: *бядак пры табе забывае нядолю; на зорку, на ангела зрэ ён ахвотна* (“Зорка”) – *у пары глухой, у людскім сяленні няма ніводнага; у той песні – зверства глоткі п’янай; у той песні – ёнкі жыцці дранной і сумнасць люда-бедака* (“На небе зорка маладая...”).

Верх у паэтычным асэнсаванні Бядулі – гэта вышыня творчага духу, якая “здымае”

апазіцыю *верх/ніз*, у выніку чаго суб’ектна-прэдыкатныя кантрасныя адзінкі *месяц – глеба, хмары – поле* сінанімізуюцца: *Мне будзе месяц медна-гучнай глебай; А пада мною хмары стануць полем* (“Мары паэта”). Футуральныя індывідуальныя з рэпрэзентацыйнай мар і жаданняў фарміруюць сэнсавую значнасць ролі паэзіі ў духоўнай вышыні. Прэдыкат руху пачатку верша – пэўна-асабовага сказа *З хачыны курнай выйду* – імплікуе ўнутраны стан развіцця з нізам, у якім вобраз хачыны курнай з постпазіцыйным азначэннем сімвалізуе спустошанасць жыцця.

У адрозненне ад дыскурсу Цёткі, дзе музычныя інструменты маюць сіметрыю ў прыналежнасці толькі да кампанента *святло* апазіцыі “святло – цемра”, паэзія Бядулі па-рознаму асэнсоўвае сутнасць музыкі. Так, вобраз скрыпкі ў вершы “Вячэрняя гаснуць зарніцы...” нейтралізуе апазіцыю *духоўнае/матэрыяльнае*, сінанімізуючыся з бедным сялянскім побытам. Танальнасць словазлучэння *хасідская сумная песня* стварае асацыятыўную кагезію самоты гукаў з абяздоленасцю жыцця: *У шыбах набітых – ануцы, / Праз шыбы працэдзаны змрокі; Падлогу з’еў грыб аж дашчэнтку*, якое эксплікуецца семай галечы ў выніку сінанімізацыі меснага склону і акузатыў рэляцыйных структур з акалічнасным і аб’ектнымі значэннямі. Градуальнасць вобраза дудкі рэалізуецца праз эмацыянальна-экспрэсіўную нарастальнасць: *жаласна – у суладдзі з прыродай – моцна*. Кампанент *жаласна* ўключаны ў імперфектныя формы: *Удзень тут хлапчына туліўся маленькі / І жаласна ў дудку свістаў* (“Ля срэбнай затокі”), а сувязь гукаў з прыродай мае формы цяперашняга пастаяннага: *Плывуць гукі ў прастор, нібы птушкі нябёс, / Разлягаюцца пошчакам дробным. / Рады краскі, трава; ў яркіх кропельках рос / Апрапаюцца пышна, аздобна* (“Палескія байкі”). Паколькі “граматыка таксама можа стымуляваць мноства прачытанняў аднаго тэксту” [4, с. 69], тэмпаральная апазіцыя асіметрычнага вобраза дудкі эксплікуе яе цесную сувязь з лёсам беларускага народа – прыгнечаным фізічна, але багатым духоўна. Сіметрыя вобраза гусяў як рэпрэзэнтанта кампанента *святло* вербалізуецца фанетычным супастаўленнем: *фанема з аб’ядноўвае ў адну групу лексемы звініць – зайгралі – загавары – зарніца – залатое – званы*. У карэляцыйнай пары *за – зв* найбольш моцную семантычную пазіцыю выяўляе гукавы комплекс *за* з імплікацыяй узнёсласці і ўз-

дзеяння. У паэзіі “словы збліжаюцца не толькі па сэнсе, але і па гучы, і гэты гук падказвае некаторы агульны сэнс, які міргае і не падаецца дакладнаму вызначэнню” [5, с. 265]. Апазіцыя “**святло – цемра**” нейтралізуецца архісмай ‘моцнае пачуццё’ праз паралельныя канструкцыі вобраза гусяляра: *На кожнае гора, / На кожную радасць / Знаходзіцца водгук / У сэрцы гусялярскім. / У словах у шчырых, / У словах гарачых, / У думках трывожных, / У думках бунтарскіх – / Крыніца пакуты, / Крыніца надзеі* (“Гусяляр”). Антонімы *гора – радасць, слова – думка, пакута – надзея* становяцца паэтычнымі сінонімамі экспрэсіўнага вобраза гусяляра – асобы, здольнай абуджаць іншых. Вобраз гармоніка рэалізуецца сіметрыяй градонімаў-дзеясловаў, якая “здымае” аспектуальную апазіцыю *ўсхліпнуў, заспяваў/рэзаў* і актуалізуе працягласць дзеяння. Неабходна таксама адзначыць антанімічны характар градацыі *ўсхліпнуў – заспяваў – рэзаў: У блізкай вёсцы ўсхліпнуў, заспяваў гармонік; Ён рэзаў, бы касою, цішыню начы* (“Абліта ззянем зорак росная паляна”), у якой сярэдняе, стылістычна нейтральнае звязно *заспяваў* з’яўляецца пераходным паміж крайнімі стылістычна афарбаванымі кампанентамі *ўсхліпнуў, рэзаў*. Такая кантэкстуальная антанімія на ўзроўні сіметрычнасці сінтаксічнай фігуры садзейнічае мастацкай экспрэсіі вобраза гармоніка.

Чалавечы і прыродны свет Бядулі зліваюцца ў асэнсаванні апазіцыі “**святло – цемра**”, якая выяўляе градуальнасць *раніца – дзень – вечар – ноч*. Граматычная катэгорыя склона (творны і акузатыў) мае адценне еднасці прыроды і чалавека: *Пахне раніца сяданкам / І дымком над вёскай* (“Грала, грэлася заранка...”); *Змрокі цэдзяцца праз вокны / На мой стол* (“Вечар”); *Ноч мільгае вялізнаю рыбай, / Адарванай галінаю кратае / Цёмна-сінюю мокрую шыбу* (“Восень”); *Лезе ў вочы ззянне месяца* (“Лезе ў вочы ззянне месяца”); *Вось і поўнач б’е ў акенцы* (“Госць”); *Месяц пляміць сцены, лавы* (“Госць”); *Зоркі з неба зірк праз шыбы* (“Госць”); *Ясны месяц ззяў у вочы* (“Вяселле”); *Як шустра міргаеш нам, зорка, у ночы, / Як вельмі чаруеш слязівыя вочы* (“Зорка”). Праз суб’ектна-аб’ектныя адносіны прыроды і чалавека выражаецца дамінантнае становішча прыроднага свету: пазіцыя суб’екта эксплікуе ўсеабдымнасць і ўсепранікальнасць. Сіметрыю прыроднага і чалавечага імплікуюць трапеічныя сродкі, сярод якіх субстантыўныя і дзеяслоўныя метафары: *Згубіла зарніца чырвоную хустку* (“На

раніцу з неба пакралі ўсе зоркі”); *А галасы – рачулки* (“Начлежнікі пяюць. Над вогнішчам туман...”); *Ноч у кажуху туманным* (“Успаміны”); *А вось і воблачка – далонь* (“Успаміны”); *А на рэчцы – кроў зары* (“Плача птушка ў пустыры...”); *Закашляла хрыпла ў імбрычку вада* (“Пастушка”), параўнанні: *Прытульна, бы ў хаце, было пад туманам* (“На раніцу з неба пакралі ўсе зоркі”); *Туман нада мною ваўнянай кудзеляй* (“Пастушка”); *А воддаль бабуляй шапоча сасна* (“Пастушка”); *Зоркі зірк навакол, нібы вочы людзей* (“Жалезны воўк”); *Зялі вочы, як зарніцы* (“Вяселле”). У выніку кантрасныя кампаненты *святло і цемра* збліжаюцца архісмай ‘гармонія свету’, што яшчэ раз пацвярджае адметнасць мадэлявання другаснай сістэмы мастацкага тыпу і яе адрозненне ад структур першаснага (моўнага) тыпу.

У апазіцыі “**цяпло – холад**” сіметрыя знешняга (прыроднага) і ўнутранага (чалавечага) холаду эксплікуюцца некалькімі семамі. Па-першае, семай ‘няпэўнасць існавання’ ў канструкцыі са злучнікам *і*, які аб’ядноўвае сцвярджэнне і адмаўленне: *Пад гурбамі-заховам і Жыву і не жыву* (“Гараць сняжынкі кволья...”). У прыведзеным прыкладзе злучнік *і* робіць аднародным неаднароднае, у выніку чаго ствараецца эфект нечаканасці. Сіметрыя прыроднага і чалавечага рэалізуецца, па-другое, семай ‘радасць жыцця’ праз лексічныя паўторы і рыфму ў вершы “Снег”. Рыфма *падае – грамадаю; кружыцца – дужацца* дазваляе зразумець сэнсавы аспект супастаўлення семантычных груп “Прырода” і “Чалавек”: *снег... падае, падае, падае – лёгкай вясёлай грамадаю лыжнікі лес аплялі; снег... кружыцца, кружыцца, кружыцца – снігаі лыжы і дужацца*. “Прыродная” семантыка пранікае ў “чалавечую” і наадварот праз трапеічныя сродкі: *Лыжнікі лес аплялі, / Мчацца удал, як завая; Дрэвы, кусты і стагі / Раптам убраліся ў світы*. Такім чынам паэт мадэлюе сіметрыю свету, імкнучыся да гармоніі і зладжанасці. Прыроднае цяпло эксплікуецца месным склонам з адценнем радасці і абуджэння: *Чуем сонца на сасонцы, / Над травой ды ў траве. // У спяванні птушкі малай, / У журчанні ручайн, / У казанні хвойкі мшалай, / У ружовасці далін* (“Гэй, на золак рана ўстаньце...”), супрацьпастаўленым прыроднаму холаду, выражанаму месным склонам з адценнем жаху: *І ад страху зіма, ад спалоху зіма / У шаленстве марозным замеліцца* (“Зімовая казка”). У межах аднаго склона кантрастуюць ацэнныя семы ‘радасць’ – ‘жах’.

Апазіцыя “цяпло – холад” звязваецца ў Бядулі з прыродай чужога краю і радзімы. Верш “Тут неба – даль бязбрэжная, як мора...” пабудаваны на антытэзе *тут – там*, першы кампанент якой анафарычна наладжвае паралелізм. На яго фоне ўзмацняецца роля антыменабалы ў стварэнні сіметрычнага вобраза далёкага цёплага краю, у якім “здымаецца” прасторавая апазіцыя *верх/ніз*: *Тут неба – даль бязбрэжная, як мора, / А мора – даль блакітная нябёс; Тут краскі каляруюць, нібы зоры, / А зоры – нібы коўшыкі мімоз*. Неабходна адзначыць ролю гукаў *у і а* антытэзы *тут – там*, якія ўзмацняюць кантраст, прычым калі гук *у* належыць сірканстанту-лакатыву і, такім чынам, удзельнічае ў структурнай арганізацыі вобраза сонечнай чужыны, то гук *а* лакаціва *там* аб’ядноўвае лексемы з семай холаду роднага краю: *мяцеліца; мароз; хмары-зграі*.

Заклучэнне

Для паэзіі Змітрака Бядулі характэрна рэалізацыя апазіцый “жыццё – смерць” з інварыянтам *верх/ніз* і супрацьпастаўленнем *я/ён*, “святло – цемра” (у адносінах да асіметрычнага вобраза Бацькаўшчыны), “цяпло – холад” (у адносінах да чужыны і Бацькаўшчыны). У адрозненне ад дыскурсу Цёткі, скрыпка Змітрака Бядулі нейтралізуе апазіцыю *духоўнае/матэрыяльнае* і сінанімізуецца з беднасцю. У апазіцыі “цяпло – холад” для Змітрака Бядулі характэрна рэалізацыя сіметрыі прыроднага і чалавечага праз некалькі сем, прычым такая сіметрыя пашыраецца антытэзай *тут – там* як супрацьпастаўленнем Бацькаўшчыны і чужога краю.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. *Гаспаров, М. Л.* О. Мандельштам: гражданская лирика 1937 года. – 2-е изд. – СПб. : Свое издательство, 2013. – 168 с.
2. *Dłuska, M.* Prace wybrane / M. Dłuska ; pod red. S. Balbusa. – Kraków : Universitas, 2001. – Т. 3 : Poezja wierszem i prozą. – 501 s.
3. *Береговская, Э. М.* Очерки по экспрессивному синтаксису / Э. М. Береговская. – М. : Рохос, 2004. – 208 с.
4. *Панова, Л. Г.* “Мир”, “пространство”, “время” в поэзии Осипа Мандельштама / Л. Г. Панова. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 808 с.
5. *Гаспаров, М. Л.* Марина Цветаева: от поэтики быта к поэтике слова / М. Л. Гаспаров // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / М. Л. Гаспаров ; под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – 320 с.

Паступіў у рэдакцыю 01.06.2020 г.
 Кантакты: tstarascienka@gmail.com.
 (Старасценка Таццяна Яўгенаўна)

Starastienka T. EXPLICATION OF SEMANTIC OPPOSITIONS IN THE POETRY OF ZMITROK BIADULIA

For the first time, the poetic discourse of Zmitrok Biadulia is considered on the basis of the explication of semantic oppositions, which model idiosyncrasy through comparisons and contrasts, peculiar to the poetry as a secondary language system. The novelty of the article lies in its focus on the problems of communicative stylistics, studying the dialogue between the author and the reader. When analyzing the works of Zmitrok Biadulia, the decoding specificity is taken into account, depending on the reader's perception and understanding.

Keywords: semantic opposition, contrast, invariant, seme, symmetry, asymmetry, antithesis, parallelism.